

De kritische kracht van kunst *Jojanneke Vanderveen, september 2014*

Over filosofen wordt soms wat lacherig, neerbuigend misschien zelfs, gepraat. Ze zouden losgezongen zijn van de werkelijkheid, alleen maar in de theorie leven. En deze kritiek is ook niet zonder kern van waarheid. Maar wie denkt dat het geen nut heeft ons bij tijd en wijle los te zingen van de werkelijkheid, wie denkt dat het geen zin heeft om te theoretiseren over de grote en kleine vragen van het leven, die heeft het bij het verkeerde eind. Een frisse blik kan inzichten verschaffen. Je eigen gedachten beschouwen om na te gaan of ze wel consistent zijn, kan een stevige basis leggen onder je meningen.

Ik wil het vandaag daarom niet al te concreet maken; ik wil geen voorstellen doen voor wie welk geld moet uitgeven aan kunst. Ik wil ook niet proberen een voorschot te nemen op de toekomst van het kunstaanbod in Assen. Ik ga geen voorspellingen doen over de rendabiliteit van de Nieuwe Kolk, of over de vraag of er nog wel genoeg muzikles zal worden aangeboden in het ICO. Nee, in plaats daarvan wil ik een vraag opwerpen. Dat zeggen ze ook vaak over filosofen: die mensen werpen alleen maar vragen op, en komen nooit eens met antwoorden. Vandaag klopt dat, vandaag wil ik geen antwoorden geven, maar alleen vragen stellen, dingen in twijfel trekken.

Het thema waarover ik gevraagd ben te spreken, is 'institutionalisering'. DeFKa is een club die zich inmiddels al 20 jaar bezig houdt met Filosofie, de F in DeFKa, en Kunst, de K. 10 jaar geleden, toen DeFKa 10 jaar bestond, was ik ook te gast. Toen speelde ik muziek. Ik was hier toen als kunstenaar. Nu ben ik hier uitgenodigd als filosofe en is het koppel dus compleet. Ik moet zeggen: dat doet mij deugd. Niet alleen omdat ik dat koppel van filosofie en kunst zo fantastisch vind, maar ook omdat ik het erg lovenswaardig vind om ook de filosofie van de kunst te bedrijven. Het misstaat een departement voor filosofie en kunst zeer zeker niet om niet alleen met kunst bezig te zijn, maar ook OVER kunst te praten. Dat OVER iets praten noemen we in de filosofie een meta-perspectief. En na te denken over institutionalisering van de kunst, is precies zo'n meta-perspectief.

Wat wil dat dan zeggen - meta-perspectief? Bij het innemen van een meta-perspectief ga je als het ware boven je eigen gedachten, boven je eigen leefwereld hangen en kijk je er eens van een afstandje naar. Zo word je je bewust van de dingen die je altijd zomaar voor waar hebt aangenomen en kom je ertoe juist de grootste gewoonten aan een onderzoek te onderwerpen. Dat levert misschien niet

altijd meteenantwoorden op, maar bijna altijd wel nieuwe inzichten. Je zoekt als het ware naar de blinde vlekken in je denken.

En wat heeft dat nou met institutionalisering van de kunst te maken? Dat is een goede vraag. Ik had het volgende in gedachten. Er is een idee dat in mijn omgeving bijna altijd als een gewooneheid wordt geaccepteerd. Men vindt dat er een hoog 'duh'-gehalte aan zit, zogezegd. En dat is het idee dat de overheid geld moet uitgeven aan kunstenaars. Dat er subsidies horen te zijn om kunstenaars te ondersteunen. En nou wil ik helemaal niet zeggen dat ik geen argumenten kan verzinnen waarom ik het hiermee eens ben, maar vandaag wil ik het eens vanuit een andere hoek bekijken. Vandaag wil ik de vraag opwerpen: zou het niet beter zijn als kunstenaars helemaal van niemand geld kregen om hen bij hun werk te ondersteunen? Zou het niet beter zijn als de kunst zich radicaal onttrok aan afhankelijkheid van elke institutie?

Waarom stel ik die vraag? In eerste instantie lijkt het misschien alsof dit een vraag is waar je een minuutje over nadenkt, dan valt je in dat het toch wel armoeilig gesteld zou zijn met veel kunst als er geen subsidies meer voor waren en dan denk je misschien: nee hoor, dat is prima, dat er subsidies zijn. Of misschien denk je: subsidies? Ik heb niks met subsidies. Mensen moeten hun eigen boontjes doppen. Wie niks rendabels doet, moet ook niet verwachten dat anderen dat dan gaan betalen, laat staan de belastingbetaler.

Dit zijn grofweg het stereotype linkse respectievelijk rechtse antwoord. Maar aan beide antwoorden kleeft iets onbevredigends. En wat er onbevredigend aan is, heeft te maken met de functie die ik denk dat kunst zou moeten hebben in de samenleving. Kunstenaars zijn vaak de rebellen van een samenleving, de vernieuwers, degenen die tegen de stroom ingaan. Doordat ze die rol vervullen, zijn kunstenaars door de geschiedenis heen door machthebbers vaak als een gevaar gezien. In literatuur kunnen gevaarlijke ideeën worden verspreid, of kan er kritiek worden geuit op het regime. Beeldende kunst die breekt met de heersende normen, wordt als een bedreiging gezien voor het voortbestaan van de cultuur. Vanwege zulke angsten werden in de Tweede Wereldoorlog boeken verbrand die niet voldeden aan de regels van de Duitse Cultuurkamer. In de Sovjet-Unie moest alle kunst voldoen aan de normen van het socialistisch realisme, wat betekende dat het niet getolereerd werd als er treurnis of lijden of maatschappijkritiek geschilderd werd. In de Verenigde Staten werden tijdens het mccarthyisme van de jaren '40 en '50 van de vorige eeuw banen geweigerd aan artiesten als ze ervan

verdacht werden sympathie te hebben voor de communistische partij. Communisme was gevaarlijk, dus dat moest uitgebannen worden uit de samenleving.

Deze voorbeelden maken duidelijk wat de schaduwkant kan zijn van geïstitutionaliseerde kunst. Het gevaar ligt op de loer dat alleen de kunst die voldoet aan de normen van de instituties – en dat kan zowel de overheid als het bedrijfsleven zijn – zichtbaar wordt voor de samenleving, terwijl de kunst met transformatieve kracht, de kunst die de mogelijkheid heeft de samenleving te veranderen, mond dood wordt gemaakt. Maar juist die kunst met transformatieve kracht is zo belangrijk als het met de samenleving de verkeerde kant op holt.

Nu zouden we gemakkelijk kunnen denken dat dat toch allemaal meer van het verleden is, dat onze samenleving zo niet meer in elkaar steekt, dat het bij ons allemaal zo'n vaart wel niet zal lopen. Dat wij, met andere woorden, zo'n vrij land zijn, dat je hier gewoon iedere kunst kunt maken die je wilt, en dat die gewoon mooi is, maar niet zo nodig om ons van kwaadwillende machten te redden. Toch lijkt het mij juist die gedachte die gevaarlijk is. Het is maar de vraag of het zo'n vaart inderdaad niet loopt bij ons.

Ik plaats er mijn vraagtekens bij als mensen zeggen dat kunst moet 'renderen' – dat ook kunst zou moeten geloven aan de logica van de markt. Ik hoor dat regelmatig: ja, maar als niemand ernaar wil kijken, waar dient het dan toe? Het moet geld opleveren! De mensen moeten het leuk vinden! Wie niet winstgevend is, of niet tot een hype leidt, kan er maar beter mee ophouden, lijkt de tendens te zijn.

De vraag is echter in welke valuta je de winst van kunst kunt meten. Ik durf er grif op in te zetten dat we de kern missen als we proberen dat in geld te doen. In zekere zin is de ijzeren greep van het geldtegenwoordig net zo dwingend aan het worden als de normen onder het mccarthyisme van de vorige eeuw in de Verenigde Staten. Je kunt kiezen, lijkt het: je voegen naar de norm, of falen, uitgesloten worden.

En dat is wat er volgens mij mis het met het stereotype 'rechtse' antwoord: het erkent onvoldoende dat er meer maatstaven zijn om de waarde van dingen te meten dan geld. De nadruk op geld kan er gemakkelijk toe leiden dat we uit het oog verliezen wat het bestaansrecht is van kunst. Als je het mij vraagt, draait kunst niet in eerste instantie om het vermaken van de massa. Bij kunst draait het niet om 'meeste stemmen gelden'. Als kunstenaars alleen maar zouden volgen, zou de samenleving

beetje bij beetje tot stilstand komen. Ok, misschien niet helemaal, zolang er nog filosofen zijn.

Waar het om gaat is echter: als iedereen zich zou voegen naar de norm, is er niemand meer om tegenwicht te bieden aan bewegingen in de verkeerde richting. En dat is waarom we belang hebben bij autonome kunstenaars. Kunstenaars die voor zichzelf denken en die kritiek verschaffen wanneer ze dat nodig achten. Zelfs al zou het zo zijn dat we nu een perfect gebalanceerde samenleving hebben, het zijn juist de kunstenaars die het fundament onder die samenleving gezond houden. Zij vormen de basis waarop je terug moet kunnen vallen op het moment dat er een disbalans ontstaat.

En dit brengt ons bij de spanning tussen kunst en instituties, en daarmee bij de moeilijkheden van het linkse antwoord. Kan een kunstenaar nog autonoom functioneren als zij zich moet voegen naar de voorwaarden van de gemeente, het cultuurfonds of de private geldschieter, om haar kunst tot stand te kunnen laten komen? Valt het kritische potentieel van kunst niet weg als de kunstenaar moet dansen naar de poppen van iemand die meer macht, meer geld heeft? Komen we dan niet terecht in een situatie waarin de kunstenaar alleen haar kunst kan maken als ze daarmee het belang van de geldschieter niet schaadt?

De vraag die rijst is, met andere woorden: zou het niet beter zijn als *niemand* de kunst subsidieert? Dit klinkt misschien wat hard. Als niemand fondsen beschikbaar stelt aan kunstenaars, dan maken we kunst toch al helemaal onmogelijk? Hm, het zal er ongetwijfeld niet eenvoudiger van worden. Maar de vraag is: hoe onafhankelijk moet de kunstenaar zijn om de autonomie van de kunst te garanderen? Daar zijn ongetwijfeld vele antwoorden op, maar ik laat het aan u om die te bedenken. Ik laat u nu achter met deze onbeantwoorde vraag, zoals het een filosoof betaamt, en dank u voor uw aandacht.